

France Kidrič

NOTRANJA GENEZA
CERKOVNE ORDNINGE

[87] Okrog leta 1550 bi se bil Trubar najverjetneje nagibal k temu, da bi kot zgled za slovenski cerkveni red sprejel brandenburško-nürnberški cerkveni red in Dietrichov mali obrednik. * Toda tri leta pozneje [1553] izdani württemberški novi cerkveni red izpod Brenzevega¹ peresa je bil prav takšen, da je lahko ugajal organizatorju Cerkve. Če bi se dalo dokazati, da je s Trubarjem res prišel v Kempten württemberški cerkveni red,² bi bilo s tem tudi potrjeno, da je Trubar že na začetku dela za slovenski cerkveni red mislil predvsem na württemberški zgled. Drugo oporo ima taka domneva v dejstvu, da je Trubar oblastnikom v Kranjski že [88] 17. junija 1562 priporočil uvedbo württemberškega cerkvenega reda: »[Vaše milosti in gospodstva naj tudi razmislijo in se posvetujejo, kakšen cerkveni red naj bi uvedli tukaj in na podeželju.] Najbolj mi še ugaja württemberški. In naj bi zaradi šolarjev včasih ob nemških in slovenskih psalmih peli tudi latinske (...).«³ Kaže, da v kranjskem deželnem zboru temu nihče ni ugovarjal.

V resnici je *württemberški* cerkveni red iz leta 1559 postal temelj Trubarjevega dela: navodila za krst (86a–95b [ZD III 401–426]), hišna tabla (95b–100b [417–426]), [kratki] katekizem (100b–106a [426–436]), pravila o spovedi in odvezi (106a–111a [437–447]), večina molitev za nedeljsko in praznično božjo službo (114a–119a, 119a–119b, 120b, 121a–123a, 123a–123b, 123b–127a [457–484]), določila o petju, cerkvenih oblačilih in praznikih (128b–130b [484–488]), prvi vzorec obiska in tolažbe bolnikov (136b–138a [500–503]) in red o pokopu

* Gl. pojasnila na str. 416–417. – Ured.

(163a–163b [555–556]) so neposredno prevedeni iz württemberskega cerkvenega reda, določbe o izpraševanju in postavljanju pridigarjev (71a–78a [368–374]), o večernici in jutranji božji službi (111b–112b [448–450]), nadalje red o Gospodovi večerji (112b–113b [450–452]) in poroki (130b–134a [488–497]) pa sledijo württemberskemu zgledu vsaj vsebinsko, če ne dobesedno.

Vendar pa ukvarjanje z različnimi cerkvenimi redi pri takem eklektičnem duhu, kakršen je bil Trubar, ni moglo ostati brez sledov: iz *brandenburško-nürnberskega* cerkvenega reda je prevzel »drugo molitov« [kolekta, skupna molitev; Trubar: »collecta«, »gmain molytov«, »prošna«] za deželno gosposčino (120a–120b [465–466]), drugo molitev ob binkošti (123b [472]) in eno izmed molitev po litanijah (127b [482]); *volilnobrandenburški* cerkveni red iz leta 1540 je prispeval zgled za »drugo molytov« po poroki (134a [495]), toda tu je Trubar marsikaj spremenil: Rahelo [je naredil] za zastopnico modrosti, Rebeko zvestobe in Saro pokornosti, medtem ko je v predlogi prva zgled [89] zakonske ljubezni, druga modrosti in tretja zvestobe; iz *Dietrichovega* malega obrednika je prevedel Trubar polemiko zoper rimsko mašo (81a–86a [387–397]), drugo skupno molitev ob veliki noči (123a [471]), »drugi navuk, koku se imao bolniki podvučiti inu troštati« in tretji nauk o tem (138a–147b [503–522]), pridigo za potolažitev obupanih bolnikov (147b–153a [522–535]), predpise za ravnanje pri posebnih primerih podelitve Gospodove večerje (153a–155a [535–539]), zgled tolaženja zapornikov in zločincev (155a–162b [541–554]); iz cerkvenega reda za *Schwäbisch Hall* izvirajo ena od kolekt za deželno gosposčino (120a [465]), molitve za čas kuge, ob draginji in zoper Turke (127b–128b [482–484]), druga pridiga o zakonski zvezi (134b–136b [496–500]) in tri pridige pri mrtvih (164a–171a [557–570]), pa tudi druga in tretja »pridiga oli predgovor« [Vermahnung, »opominane«; kratka pridiga pred podelitvijo Kristusove večerje], ki sta lahko bili natisnjeni šele [v agendi] leta 1575 (434–447 [ZD II 343–352]); na latinsko liturgijo *frankfurtske* reformirane cerkvene občine spominja »četerta kratka pridiga oli predgovor« pred Gospodovo večerjo v obredniku iz leta 1575 (447–452 [ZD II 352–355]); iz *mecklenburškega* cerkvenega reda si je Trubar neposredno izposodil examen ordinandorum (1a–66a [ZD III 232–357, *Od tiga navuka*; tj. zbirka

naukov kot podlaga za izpraševanje pridigarjev, ki naj bi bili posvečeni in nastavljeni]], razlago o pridigarstvu (66b–68a [358–361]), drugo skupno molitev za Cerkev (119a [463]), pa tudi prvo od štirih kratkih pridig o Kristusovi večerji ([v agendi 1575] 428–434 [ZD II 339–343]), ki so morale leta 1564 izpasti iz tiska skupaj s prvo molitvijo pred obhajilom (452–457 [ZD II 355–358]); mecklenburški zgled je upošteval tudi v pravilih (71b–78a [ZD III 368–381]) za postavitev in uvedbo [novega pridigarja], pa tudi pri razdelitvi knjige na dele.

Od prevzetih enot iz šestih nazadnje naštetih cerkvenih redov se izkažejo za bistveno dopolnitev württemberškega cerkvenega reda: examen ordinandorum (1a–66a [ZD III 232–357]), razlaga o pridigarstvu (66b–68a [358–361]), polemika zoper rimsko mašo (81a–86a [387–397]), potolažitev obupanih bolnikov, predpisi za posebne primere podelitve Gospodove večerje bolnikom, tolaženje zapornikov in zločincev [90] in pridige pri mrtvih (147b–171a [522–570]); drugi so samo dokaz Trubarjeve nagnjenosti k pleonazmu: ponuditi je hotel obilje, v njem pa bi si lahko vsak poljubno izbral najprimernejše. [...]

V nasprotju s slovenskim cerkvenim redom [1564] vsebujeta obe slovenski agendi samo najnujnejše o obredih: agenda iz 1575 pravila o krstu, Gospodovi večerji in poroki, agenda iz 1585 pa poleg tega še določbe za pokop. Medtem ko je Trubar pritegnil predvsem natisnjene in tudi iz tiska umaknjene odlomke svojega dela iz leta 1564, je agenda iz leta 1585 nov prevod po württemberškem cerkvenem redu in po Dietrichovi agendski knjižici. Vendar pa je sestavljalec agende iz leta 1585 uporabil tudi Trubarjev cerkveni red iz leta 1564, [91] kakor dokazuje že prevzete nekaterih mest, ki so v Trubarjevi knjigi dober dodatek v primerjavi z württemberškim cerkvenim redom. Slovenska cerkovna ordninga je bila seveda kažipot, ki ga ni bilo mogoče spregledati.

V agendi iz leta 1585 je tudi »druga kračiji gmajn molitov« [str. C₅b–C₆b], ki ji sicer ni bilo mogoče najti nobene predloge, vendar pa ne daje vtisa izvirnosti. Kot sestavljavčeva je mogoče prepoznati le dva [majhna] dodatka [...]. Pisec agende iz leta 1585 in sestavljavec cerkvenega reda iz leta 1564 in agende iz leta 1575 razkrivata namreč popolnoma različni razmerji do predlog: Trubar ni samo vključil nekaj poglavij, ki jim ni bilo mogoče najti nobene neposredne predloge,

temveč je tudi takrat, ko si je prizadeval za dobesedno prevzemanje svoje predloge, tu in tam vstavil kaj svojega. In zlasti takšna nova poglavja in takšni vstavki omogočajo presojanje Trubarja kot pisca, teologa in organizatorja. [...]

[97] Bistvo in potek *reformacije* sta [v Trubarjevem polemičnem vstavku] označena s primerjavo: kakor so poslednji Judje izgubili pravilno razumevanje sv. pisma, tako tudi sedanji menihi in papežniki mešajo skupaj postavo in evangelij. V tej zvezi je omenjen *Luther*, ki ga je v novejšem času obudil Bog (kakor pri Judih preroke) in ki je po nauku sv. Pavla, apostolov in prerokov [98] pravilno in razumljivo razložil in učil postavo.⁴ Trubar izčrpno polemizira s stališčem tridentinskega koncila do Prd 9,1: navede stari in novi latinski prevod, doda pojasnilo in sklene s trditvijo, da vsak, ki dvomi o Božji obljubi, obdolžuje Boga laži.⁵ Od protestantskih *sekt* so bili poimensko obsojeni prekrščevalci in zvinglijevci: prvi kot taki, ki so hoteli s Straussom in Münzerjem [99] uvesti judovski jubilej,⁶ drugi kot oznanjevalci nauka, da je pri Gospodovi večerji deljeno samo znamenje [simbol].⁷

Večina Trubarjevih polemičnih vstavkov je naravnanih zoper posamezne ustanove in razmere v *Katoliški cerkvi*.

Medtem ko Trubar prevedenemu stavku »Inu naš gospud Cristus ie močan skuzi tu pridigarstvu tiga evangelia inu zacramente« doda pripombo, češ, čeprav je pri pridigarjih tudi treba tu in tam kaj pograjati,⁸ pa neusmiljeno napade katoliško pojmovanje *duhovništva*. [...] V Trubarjevem cerkvenem redu je zoper navado, da *škof sam umešča duhovnika*, natisnjena cela razprava; predloge zanjo vsaj v cerkvenih redih ni bilo mogoče najti, vendar pa bi komaj mogla biti popolnoma Trubarjev izdelek.⁹ Traktat se začne z opozorilom na »današnje škofo«, ki prave, učene, pobožne pridigarje preganjajo, lovijo in morijo [100] in ne posvetijo nobenega razumnega študenta, ki misli pravilno pridigati evangelij.¹⁰ S sklicevanjem na Mt 7,15, Apd 20,29–30, 2 Tes 2,3–11 [...] dokaže, da morajo nove pridigarje in duhovnike izvoliti cerkev [cerkvena občina, »gmaina kersčanska«] in starejši pridigarji in duhovniki, da so starejši duhovniki dolžni vse cerkve oskrbeti z dobrimi duhovniki in da škofov in duhovnikov, ki jih niso izvolili starejši duhovniki in cerkev, ni mogoče šteti za prave. [...]

[104] Najštevilnejša [med vstavki] je skupina *liturgičnih* in *organizacijskih* določb, kakršnih Trubar v svoji vsakokratni predlogi sploh ni našel ali pa jih je podal v novi obliki.

Kot *liturgični jezik* je za Kranjsko izrecno navedena slovenščina [z navodilom], da so v kranjski deželi v prihodnje psalmi, pesmi in vse drugo bogoslužje, zakramenti izvedeni in podeljeni v slovenskem kranjskem jeziku.¹¹ Ime dežela Kranjska je najbrž Trubarju ušlo pod vplivom razmerja do kranjskih deželanov: isti cerkveni red je bil zanesljivo namenjen tudi štajerskim in koroškim Slovencem.¹² Izjemi od pravila slovenskega liturgičnega jezika pri božji službi sta s slovenščino menjavajoče se petje in branje v latinščini in nemščini, kar pa je bilo mogoče določiti samo za mesta z latinsko in nemško šolo. Ker je bil Trubar prepričan, da je treba prevesti celó examen ordinandorum, je očitno imel pred očmi »slovensko Cerkev« z vsemi posledicami, ki izhajajo za reformatorja Slovencev iz evangeličanskega pojmovanja Pavlovega pisma Korinčanom (1 Kor 14). [...]

[112] Odložiti moramo razpravljanje, ali so res Trubarjevi tisti trije *molitveni obrazci*, za katere ni bilo mogoče najti nemške predloge, se pravi: zahvala po katekizmu,¹³ skupna krščanska molitev za vse kristjane¹⁴ in molitev preroka Daniela.¹⁵ Obrazec [javne] spovedi je Trubar razširil s povzetkom nemškega besedila.¹⁶ Za nosečnice moli tudi v [113] kratki obliki skupne molitve.¹⁷ Popolna novost je prošnja za določeno bolno osebo v skupni molitvi.¹⁸ Večino sprememb in novih mest v skupni molitvi in litanijah se da pojasniti s posebnimi razmerami v slovenskih deželah in posebej v Kranjski, na primer prošnje: za kranjsko deželno gosposko,¹⁹ za odvrnitev turške nevarnosti,²⁰ za preganjane protestante,²¹ za spreobrnjenje ali uničenje neprotestantov, predvsem katoličanov.²² Dotakne se tudi skorajda osebne stvari: [114] naš vsakdanji kruh in naša ljuba družina.²³ [...]

[115] Trubar je bil prepričan, da mora potrebnost *šole* dokazati v posebnem poglavju, predloge zanj pa ni bilo mogoče najti.²⁴ Teza – njeno smotnost po Trubarjevem mnenju »vsaki zastopni človek more lahko zastopiti« – je: »Obena [116] dežela, ne meisto, ne gmaina ne mogo prez šul, prez šulariev inu prez vučenih ludy biti, ne deželskih ne duhovskih ričy prov rovnati ne obderžati.«²⁵ Teza je podprta z zgodovinskimi zgledi: z Egipčani, Izraelci, Perzijci, Grki, Rimljani,

Bizantinci, cesarji, kralji, vojvodami in po možnosti s sklicevanjem na *Biblijo*: 1 Mz 47, [...], 1 Kor 14. Načrtovana je bila seveda šola z namenom: »S takim se spet ta stara, prava vera gori perpravi inu po vsem sveitu raztegne, prave, bogudopadeče Božye službe inu molitve, bruma, poštene, lubezan pruti Bogu inu vmei ludmi narede, malikovane doli zatare.«²⁶ Kot plačilo za ustanovitev takih šol Trubar [v naslednjem stavku] obeta, da bi s tem obvarovali »naše dežele pred Turki« in jih ubranili pred draginjo, točo in kugo.

Za rekonstrukcijo Trubarjevih nazorov o šoli na slovenskih ozemljih je treba pritegniti tele izjave: 1. »De povsod, v meistih, v terjih inu per farah, se imαιο latinske, nembske inu slovenske šule gori narediti.«²⁷ 2. »Cesary, krali, vyudi [vojvode] inu vsa žlaht oblast inu gosposčina so dolžni [dobro, vučene šulmoistre inu umeitelne mlade ludy v te clostre inu v corarye postaviti inu te lenee, nemarne, požrešne, nečiste inu malikovske farye inu menihe iz nih izvreči inu izpoditi.] V slednim meistu, v tergu inu per sledni fari šulmoistre inu šularie deržati, v meistih [117] inu terjih, de se latinsku inu nemšku, per tih farah od farmoštrov, podružnikov inu mežnariev to slovensko pysmu, brane inu pissane vuči.«²⁸ 3. »Raven tega en vsaki pridigar inu farmošter ima tudi per suie farry eniga šulmoistra oli mežnaria imeiti inu deržati, de te mlade hlapčyče inu dekyce, purgarske inu kmetiške otroke vuči slovenski brati inu pissati, ta catehismus sred s to kratko izlago izvuna poveidati.«²⁹ 4. »Inu le-te potrebne, prietne articule inu štuke imαιο ty pridigary te suie ovčice inu farmane, ty šulmoistri nih šularie, ti stariši nih otroke inu mlaiše kratku, zastopnu vučiti, od nih čestu ž nimi govoriti inu nee vprašati, aku te iste prov umeio iz vuna inu zastopio.«³⁰

Trubar je s tem želel svoji slovenski domovini višjo šolo v vsakem večjem kraju in po možnosti veliko župnijskih šol (1, 2). V zadnjih naj bi poučevali bodisi tako kakor v prvih posebni šolniki (2, 3), ki bi lahko bili hkrati tudi mežnarji (3), ali pa v nuji župnik sam oziroma njegov kaplan (3). V prej navedenih Trubarjevih izjavah so naštetí vsi predmeti, ki bi jih želel uvesti v župnijske šole v slovenskih deželah, namreč: slovensko branje, slovensko pisanje (2, 3). Trubarjev načrt za višje šole pa zanesljivo ni izčrpan z omembo nemškega in latinskega jezikovnega pouka (1, 2). Niti pomislil ni, da bi bil iz mestnih šol

pregnan pouk slovenskega branja in pisanja, [118] kar dokazujejo navedbe »meščanskih in kmečkih otrok« (3), predpisi za božjo službo, po katerih naj bi šolarji peli latinsko, nemško in slovensko,³¹ in nič manj tudi določbe za preizkus duhovniških kandidatov,³² [...] examen ordinandorum pa je bil objavljen v slovenskem prevodu! [...]

[120] Trubarjeve lastne navedbe o virih *Cerkovne ordninge*³³ so sicer točne, vendar pa se izkaže, da ni povedal vsega, kar bi lahko: poleg württemberškega, nürnberškega in mecklenburškega cerkvenega reda, ki jih je poudaril v pismih 8. julija 1563 Ungnadu³⁴ in 29. oktobra 1564 deželnemu oskrbniku in odbornikom Kranjske³⁵, je uporabil najmanj še štiri druge,³⁶ vrh tega pa je sam dopisal [121] ali prevzel iz virov, ki jih ni bilo mogoče ugotoviti, cela nova poglavja in veliko dodatkov.

Dogmatični razlog za prikrivanje bi imel Trubar kvečjemu pri liturgiji frankfurtske reformirane cerkvene občine, zato se zdi, da gre v njegovih poročilih samo za površnost.

Za zmotno se je izkazala Egkova omemba »augsburške veroizpovedi«, pravzaprav augsburškega cerkvenega reda, kot enega od Trubarjevih virov³⁷ in prav tako domneva, da je mogoče v Trubarjevem cerkvenem redu in agendi najti kake sledove saškega cerkvenega reda in posebnosti rimske maše.³⁸

Utemeljitev prepovedi »različnih kratkih pridig«³⁹ Trubarja ni mogla prizadeti, ker je pri tem sledil slovitemu predhodniku: Brenzu, ki je v cerkveni red za Schwäbisch Hall⁴⁰ tudi sprejel štiri različne pridige ob Gospodovi večerji.

Domneva, da je prevajalec agende iz leta 1585 uporabil Trubarjevo agendo iz leta 1575,⁴¹ ni utemeljena, kajti v njej se je uveljavil vpliv takih mest iz *Cerkovne ordninge*,⁴² kakršnih Trubar ni sprejel v svoj obrednik iz leta 1575.

Besedilo, ki je leta 1553 izšlo kot cerkveni red kneževine Württemberške in kot takšno leta 1559 prešlo v *Summarischer und einfältiger Begriff* [württemberški cerkveni red 1559] (49a–96a), je Trubar prevzel – razen predgovora, poglavja *Von Lehr und Predig* (49b–52b) in nekaj molitev – v celoti, čeprav ne zmeraj v prvotnem zaporedju in ne vedno dobesedno. Poleg tega⁴³ pa je uporabo [122] reda *Summarischer und einfältiger Begriff* čutiti samo v poglavjih o izpraševanju in umestitvi

pridigarjev (71b–78a [ZD III 368–381]). Nasprotno pa ustreza podrobnemu šolskemu redu v württemberskem redu *Summarischer und einfältiger Begriff* (129a–196b) ali v mecklenburškem cerkvenem redu (123b–130b) pri Trubarju samo splošno poglavje o potrebnosti šol (78a–79a [381–383]), poglavju o vzdrževanju cerkvenih služabnikov (255b–257b) samo Trubarjevo dokazovanje, da jim [pridigarjem, šolnikom, mežnarjem] je treba zagotoviti potrebna sredstva (79a–81a [383–387]), [določilom o] stanovski ureditvi (195a–217a) pa samo nekaj spodbud za podpiranje revnih.⁴⁴ Trubar razumljivo ni mogel prevzeti ničesar iz ureditve zakonske zveze in iz določb o zdravnikih, ranocelnikih, pisarjih in politični cenzuri, hkrati pa v svojem delu ni mogel upoštevati niti odredb württemberske predloge o sektah in čarovnikih, vizitacijah, cerkveni cenzuri, konventu superintendence in uvedbi cerkvenega sveta.

Vidimo torej: slovenski cerkveni red je bil zasebno delo pridigarja, ki je mogel podajati nasvete, toda pogosto tudi sam ni vedel, kdo naj bi izrekal zadnjo besedo in izdajal pravnomočne odredbe.

Iz nemščine prevedel in opombe dopolnil
Dušan Voglar

OPOMBE

- ¹ Hartmann, Brenz 224. [Julius Hartmann: *Johannes Brenz. Leben und ausgewählte Schriften*. Elberfeld 1862. – Gre za t. i. mali württemberški cerkveni red, o katerem govori Kidrič na str. 25, tj. za tisk: *Kirchenordnung, wie es mit der Leere und Ceremonien im Fürstenthumb Wirtemberg angericht und gehalten werden soll*, Tübingen 1553, 1555². – Brandenburško-nürnberški cerkveni red: *Kirchen Ordnung. In meiner gnedigen herrn der Markgrauen zu Brandenburg und eins Erbern Rats der Stat Nürnberg Oberkeyt und gepieten. Wie man sich bayde mit der leer vnd Ceremonien halten solle*. 1533. – Dietrichov mali obrednik: Veit Dietrich, *Agend Büchlein Für die Pfarrherrn auff dem Land*, Frankfurt a. Main 1546. – Trubar je leta 1548 kot begunec izpod oblasti notranjeavstrijskega katoliškega nadvojvode in ljubljanskega katoliškega škofa dobil zavetje pri pridigarju Dietrichu v Nürnbergu; gl. Igor Grdina, *Trubar, Primož*, Enciklopedija Slovenije 13, 1999, 372–378.]
- ² Prim. spredaj, 33, [op.] št. 7. [Kidrič na 33. strani govori o Trubarjevem cerkvenem redu za kemptensko cerkveno občino iz leta 1553. – Tega reda Kidrič še ni mogel preučiti. G. Loesche, s katerim je bil Kidrič že v stiku, ga je objavil šele leta 1920 v *Beiträge zur beyerischen Kirchengeschichte* XXVI, str. 21–24. Gl. objavo v nemščini in slovenščini: *Cerkveni red za Kempten*, v: Jože Rajhman, *Pisma Primoža Trubarja*, Ljubljana 1986, 303–306, 306–308. Rajhman pojasnjuje: »Trubarjev cerkveni red se ozira na konkretne razmere v Kemptenu in po svoje dopolnjuje predvsem württemberški cerkveni red.« Gl. Rajhman, *Pisma*, 358–359. Mišljen je württemberški red iz leta 1553, gl. op. 1.]
- ³ *Trubers Briefe* 184. [Theodor Elze, *Primus Trubers Briefe, mit den dazu gehörigen Schriftstücken gesammelt und erläutert*, Tübingen 1897. – Gl. Rajhman, *Pisma*, 114–115, 117; tj. Trubarjevo Poročilo oblastnikom ob vrnitvi v Ljubljano, 17. junija 1562. – Trubar je takrat kot duhovnik v Urachu že uporabljal württemberški cerkveni red; Rajhman, o. d., 339. – Mišljen je württemberški cerkveni red iz leta 1559: *Von Gottes gnaden vnser Christoffs Hertzogen zu Würtemberg und zu Teckh, Grauen zu Mümpelgart, etc. Summarischer und einfältiger Begriff, wie es mit der Lehre und Ceremonien in den Kirchen vnseres Fürstenthumbs ... volzogen werden solle*, Tübingen 1559. – Kidrič v svojem nadaljnjem podrobnem pregledu Trubarjevega prevzemanja iz virov obravnava poleg brandenburško-nürnberškega cerkvenega reda in Dietrichove male agende (gl. op. 1) še štiri druge nemške cerkvene rede. 1. Volilnوبرandenburški cerkveni red: *Kirchen Ordnung im Churfurstenthum der Marken zu Brandenburg, wie man sich beide mit der Lehr und Ceremonien halten sol*, Berlin 1540. 2. Cerkveni red za Schwäbisch Hall: *Ordnung der Kirchen, inn eins Erbarren Raths zu Schwäbischen Hall Oberkeit und gepiet gelegen*, Schwäbisch Hall 1543. 3. Frankfurtska liturgija: *Liturgia sacra, seu ritus Ministerii in ecclesia peregrinorum Francofordiae ad Moenum*, Frankfurt ob Maini 1555. 4. Mecklenburški cerkveni red: *Kirchenordnung, Wie es mit Christlicher Lere, reichung der Sacramente, Ordination der Diener des Euangelii, ordentlichen Ceremonien, in den Kirchen, Visitation, Consistorio vnd Schulen Im Herzogthumb zu Mecklenburg etc. gehalten wird*, Wittenberg 1552. – O Trubarjevih zgodnjih globljih povezavah s Schwäbisch Hallom pove svoje nedavna ugotovitve, da je Trubar tam dal natisniti svoji prvi slovenski knjigi; gl. predavanje Kozme Ahačiča, objavljeno v tej števil-

- ki revije *Stati inu obstati*. – Kidrič govori tudi o dveh slovenskih agendah ali obrednikih. 1. Trubarjeva agenda 1575: *Ta mahina agenda*, v: Primož Trubar: *Catechismus z dveima izlagama*, Tübingen 1575, 409–486; ZD II 325–379. 2. Dalmatinova agenda 1585: *Agenda, tu je, koku se te imenitiše Božie službe opravljajo po Wirtemberski cerkovni ordningi*, Wittenberg 1585; gl. Kidričevo pojasnilo na str. 14–15.]
- ⁴ 12b 3–6, 10–13 [ZD III 250]: Ty pusledni ludi inu farizei so cilu ta pravi zastop tiga S. pysma bili zgubili, ne so znali te postave od tiga evangelia ločyti, koker ty sadašni menihi inu papežniki, tudi to postavo s teim evangeliom vkupe mešao. (...) Inu per našim času ie Bug tudi tiga Luteria obudil, ta ie prov, zastopnu to postavo, od tiga evangelia, po vuki s. Paula, tih jogrov inu prerokou, rezložil inu vučil.
- ⁵ 22b 14 do 23a 17 [270–271]: Inu so [v Tridentu] to perpuvid tiga Salomona besede krivu na nih maningo vlekli [...]. Obtu kir na tih Božyh bessedah, oblubah, zakramentih cbivla [dvomi], ta Boga stavi na laže.
- ⁶ 56a 6–7 [337]: Koker per našim času so bili ta Myncer, Straus inu ty eni bider-tauffery, kir so hoteli ta iudovski iubileum [tu plumbarsku leitu gori narediti, de te činžne nyve inu zastavleno blagu vselei čez petdeset leit imao zabston vsakimu, komu slišio, domov pasti inu se nazai poverniti].
- ⁷ 113a 11 [451]: Na to drugo stran ie pag ta Hudyč h taki večeryi permešal, de per ni se tu pravu Cristusevu tellu inu ta nega kry ne dili inu ne iemle, temuč le ta žleht znamina.
- ⁸ 68a 3–4 [360–361]: Inu aku glih čassi na tih pridigarih se kaku pomancane oli tadel vidi inu naide.
- ⁹ 68a–71b [361–368; poglavje *Od koga se imao ty pridigary izvoliti, poklycati inu staviti b timu pridigarstvu?*].
- ¹⁰ 68b [362]: Potehmal ty sadašni šcoffi so souvražniki tiga s. evangelia inu te naše prave, vučene, brumne pridigarie pregano, lovee inu moree inu obeniga zastopniga študenta, kir misli prov ta s. evangeli pridigovati, ne hote žegnati &c. Obtu ty eni zdai dišputirao inu cbivlao od tih enih naših pridigariev, kir ne so od tih šcoffov žegnani inu kir prez visti, oblasti inu dopušena tih šcoffov, ia, nim inu nih voli, zapuvidi zubper, pridiguio, aku ty naši pridigary prov, z Božo volo inu oblastio nih pridigarstvu pelaio, derže inu te s. zacramente prov inu risničnu dile inu daio &c. [V nadaljnjem zavračanju škofove vloge pri izbiri novih duhovnikov se Trubar sklicuje na Mt 7,15 in na druga mesta v *Novi zavezi*, na poznejše cerkvene očete in listine.]
- ¹¹ 128b–129a 1 [484–485]: Obtu mi hočmo, de vže naprei v ti naši cranski deželi de se ty psalmi, pesmi inu vse druge službe Božye, ty s. zacramenti v tim slovenskim, cranskim iezyku se dopernašio inu dile.
- ¹² Prim. spredaj, str. 42, 60. [Kidrič na str. 42 omenja tudi Trubarjevo opozorilo junija 1562 na širše ozemlje, kajti »potrebno bi bilo in dobro, da smo glede cerkvenega reda in nauka enotni z najbližjima sosednima cerkvama, koroško in štajersko in pridigarji«; Rajhman, *Pisma*, 115, 117. Kidrič upošteva, da takrat najbrž ni prišlo do kakega dogovora s koroškimi in štajerskimi krogi, hkrati pa meni, da je bilo že v začetku jasno, da bodo morali Trubarjev slovenski cerkveni red uporabljati tudi predikanti med Slovenci na Koroškem in Štajerskem. – Na str. 60 Kidrič

sklepa, da Trubar ne bi leta 1575 v svoji mali agendi tako pogosto opozarjal koroških in štajerskih pastorejv na svoj cerkveni red iz leta 1564, če ne bi vedel, da je med njimi ohranjenih tudi nekaj izvodov zaplenjene *Cerkovne ordinge*.]

¹³ 105b 9–13; 1 Tim 1,17. [436: Natu timu večnemu inu vselei živimu, nevidečimu inu samimu modrimu Gospudi Bogu inu krallu bodi vsa čast, hvala vselei inu vekoma. Amen.]

¹⁴ Agenda [1575] 481–482 [ZD II 375–376].

¹⁵ Agenda [1575] 482–486 [ZD II 376–379].

¹⁶ 110a 8–18 [ZD III 445, Ta očyta izpuvid]: In summa: iest ne sem muiga Gospudi Boga iz celiga muiga serca, iz cele misli, iz cele močy inu s celo dušo lubil inu nega bessedi, tu ie tim Božym oblubom inu prytežom, cilu inu terdnu ne sem veroval, iest ne sem tudi muiga bližniga lubil, koker sam sebe. Inu iest ne sem te oblube inu zaveze tiga muiga s. kersta popolnoma deržal, temuč sem to isto mnogeteri viži inu čestu z miuem missalmi, z bessedami inu z dianem prelomil inu pregrešil. Le-te inu vse muie grehe, katerih iest zdai ne morem zmisлити, in tih istih prov zastopiti, ne prešteti, te iste vse iest spoznam inu se izpovem Gospudi Bogu (...).

¹⁷ 124²a 14–15 [475]: inu za vse nosseče žene [prossimo]; pomagai nim inu reši nee od nih zlega inu terplena (...). [Tudi v posebni kratki skupni molitvi in litanijah, 468, 478.]

¹⁸ 124²a 19–22 [475]: Inu suseb tukaj prossyte za tiga N. N., kir zdai v velikih nadlughah, v boleznih &c. leži, de nemu Gospud Bug na duši inu tellessu milostivu pomaga.

¹⁹ 119b 11–12 [464]: inu suseb na to gosposčino, malo inu veliko, le-te naše Crainske dežele (gledai milostivu); W [würtemberški cerkveni red 1559] 78b 12–14: und sonderlich auff unsern gnädigen Landtsfürsten und Herrn, auch alle seine Rāth und Amptleut. – 124b 12–16 [474]: [Ti hočeš tudi tei naši deželski gosposčini inu oblastnikom, našimu gospudi cessariu, vsem kersčanskim krallom, vyudom, gospudom inu] vsimu Rymskimu rayhu, suseb tei naši gosposčini le-te naše dežele, našimu gospudi lanchauptmanu, lancverbežerju, victomu, vsem knezom, gospudom, žlahtnikom, deželanom, burgermoištrom, rihtariem, mali inu veliki gosposčini (... dati tuio gnado ...). W 82b 10–13: Haus Württemberg!

²⁰ 124b 16–19 [474]: [Ti hočeš ...] potle tei naši vsi voiski, vitezom inu žolneriem, kir na krayu te naše dežele pruti tim Turkom leže inu voiskuiu [... dati tuio gnado ...]. 124²a 30–124²b 1 [475–476]: [Prossimo tudi za ta deželski myr,] de nas Bug obaruie pred Turki [...]. 125a 10 [477, litanije]: Pred to sylno turško roko (Obari nas Gospud Bug). 125b 18 [478, litanije]: Našimu cessariu inu krallu te Turke inu nih [tj. njune] souvražnike premagati (Usliši nas lubi Gospud Bug).

²¹ 124²a 10–11 [475]: Prossimo tudi za vse naše lube brate inu sestre, kir so po vsem sveitu razločeni inu rezkropleni [, kateri so z velikimi nadlugami, z buštvom, z bolezanmi, žalostio, s težkimi izkušnavami, s pregananjem, z iečo za volo te prave vere obdani inu obložen]. – [Prim. 465: Vsigamogoči, Večni Bug (...) ohrani inu obderži to tuio cerkov sred ž nimi služabniki, kir so po vsem sveitu rezkropleni (...).]

²² 124²a 23–29 [475]: Prossimo tudi za te boge ludy, kir so pod teim papežom, kir v zmotni, krivi veri inu z nepokoino vystio prebivaio inu nemaio te čiste bessede

Božye koker my, inu za vse nepokurne grešnike, de Gospud Bug tudi te iste h ti sui luči inu h timu pravimu spoznanu inu veri na suiga lubiga Synu inu h poku-ri napela inu perpravi, de z nami red z mirom, z lubezanio žive inu prebivaio inu v ta večni leben prydo. – 124b 27–124²a 2 [474–475]: dai tudi tei naši gosposčini to tuiio gnado inu milost inu S. Duha, de oni vse falš, krive, zapelavne vere, vuke, prydigie, buqve, vse falš Božye službe inu malykovane doli perpravio inu cilu zatareo inu zupber stoye inu te prave vučenike, vere inu Božye službe de terdio inu myre pred vso sylo inu krivino. In summa: de oni ž nih oblastio drugiga ne rovnaio inu ne isčeo, samuč kar h tui Božy sveti česty inu hvali inu h timu gmajn prydu inu nucu vsiga folka sliši inu h dobrimu pryde. Za tiga volo obari ti nee pred vsem zlegom inu pred vso nesrečo, dai nim inu nih otrokom zdravie inu odlog nih života. Amen.

²³ 124²b 4–8 [476]: (Prossimo ... de) per našim kruhu inu lubi družini prebivamo, Bogu služimo, en brumen, pošten leben Bogu na čast, našimu bližnimu h dobrimu deržimo inu pelamo, eden timu drugimu s teim našim kruhom zveistu pomagamo inu podilimo.

²⁴ 78a–79a [381–383].

²⁵ 78a [381–382; Kidrič navaja v opombah pod črto Trubarjevo besedilo, v razpravi pa svoj nemški prevod oz. prikaz; v prevodu tega odlomka iz Kidričeve knjige navajam v opombah samo strani, v besedilu razprave pa namesto Kidričevega nemškega prevoda izvirno Trubarjevo besedilo].

²⁶ 79a [383].

²⁷ 78a [381]; naslov poglavja.

²⁸ 79a [383; Kidrič navede samo del 1. stavka].

²⁹ 100a 23–27 [425].

³⁰ 4a 12–13 [233; Kidrič v razpravi povzame: »In den Glaubensartikeln müssen die Pfarer ihre Pfarrinsassen, die Lehrer ihre Schüler, die Eltern ihre Kinder unterrichten.«]: (Te Article imaiio uzhati ti Prydigary Farmane) ty Shulmoistri nih fularie, ti ftarishi nih Otroke [Kidričev navedek v opombi].

³¹ Prim. spredaj, str. 108–111. [Tam Kidrič prikaže določila o petju in branju v slovenščini pri jutranjicah in jutranji božji službi. – Gl. 111b, ZD III 448: Potle en psalm, en cor latinski en verz, ta drugi cor nembski oli slovenski (...) poye. (...) Za teim se ima ta hymnus, potle ta Magnificat latinski inu slovenski peiti.]

³² Prim. spredaj, 105. [Tam Kidrič mdr. opozori, da Trubarjev examen ordinandorum vsebuje tudi »preizkus iz štukov krščanske vere, kakor so po vrsti zapisani spredaj (1–66)', torej v slovenščini«. – Prim. 71b–74b, ZD III 368–374; na str. 72a oz. 369: »Natu (...) imaiio vse od nega po času inu zadosti izuprašati inu zaslišati, aku on te ner potrebnije article inu štuke te kersčanske vere, kateri so odspreda poredu zapisani, zna, zastopi, prov od nih govori, spričuje inu zagovarie (...).«]

³³ Prim. spredaj, str. 61. [Tam Kidrič našteje v dokumentih navedene vire za *Cerkovno ordningo*: augsburški, mecklenburški, nürnberški in württemberski cerkveni red.]

³⁴ *Trubers Briefe* 348 [Rajhman, *Pisma* 152–155].

³⁵ O. c. 434 [Rajhman: 191–194].

³⁶ Prim. spredaj, 88–89 [tudi v tem prevodu]. Drugače *Grafenauer* 297 [Ivan Grafenauer, *O Trubarjevem prevodu evangelijev*, Dom in svet VII, 1914, 297–303].

- ³⁷ *Trubers Briefe* 429. [Augsburški cerkveni red: *Forma, Wie vom heiligen Tauff (...) zu reden sey, (...) Gestelt in die Kirch vmd Gemein Christi der Statt Augspurg*, Augsburg 1555.]
- ³⁸ Prim. spredaj, 49, 62. [Na str. 49 prikaže Kidrič pismo Matije Klombnerja baronu Ivanu Ungnadu 28. novembra 1562 z obtožbo, da ima Trubar odpor do württemberškega cerkvenega reda, da se zavzema za saški red in se nagiblje k nekaterim prvinam katoliškega bogoslužja. – Na str. 62 omeni isto Klombnerjevo pismo.] – *Gruden* Tr 265 [Josip Gruden, *Primož Trubar*, Čas II, 1908, 257–268]. – *Gruden* Zg 651 [Josip Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda 3: Novi vek: Luteranstvo in cerkvena reforma med Slovenci*, Celovec 1914]. – [Saški cerkveni red: *Agenda, Das ist Kirchenordnung. (...) Für die Diener der Kirchen Herzog Heinrichen zu Sachsen V.G.H. Fürstenthumb gestellet*, 1548.]
- ³⁹ Prim. spredaj, 53–54, 56–57, 81. [Na str. 53–54 Kidrič, večinoma z opiranjem na gradivo v Elzejevi objavi Trubarjevih pisem, poroča o odločitvi württemberškega vojvode Krištofa, naj se Trubar ravna po württemberškem cerkvenem redu, objavi samo v tem redu natisnjeno »opominane« in ne dodaja drugih kratkih pridig ob Gospodovi večerji. Vojvoda je odločitev utemeljil z mnenjem, da so dodane pridige »doctrinalia«, ne pa »vorreden«, in da zato sodijo na prižnico, ne pa v cerkveni red. – Na str. 56–57 piše Kidrič o Ungnadovi zavrnitvi Trubarjevega predloga, da bi bile druge pridige natisnjene vsaj kot separat. – Na str. 81 je popis objave štirih pridig v agendi iz leta 1575.]
- ⁴⁰ *Hartmann*, Brenz 175 ff.
- ⁴¹ Prim. spredaj, 25. [Tu Kidrič navede avtorja in objavo domneve: Vatroslav Oblak, *Drobiž iz starejše književnosti slovenske*, Letopis Slovenske matice 1895, 234–246.]
- ⁴² Prim. spredaj, 83–84, 91 [Na str. 83–84 je popis vsebine in virov Dalmatinove agende iz leta 1585. Na str. 91 poudarja Kidrič razliko med Trubarjevim in Dalmatinovim odnosom do predlog.]
- ⁴³ »Veriozpoved« [»articuli inu štuki te kersčanske vere«, ZD III 369], ki zajema str. 1a–48b v »S.u.e.B.« [»*Summarischer und einfältiger Begriff*«, 1559, tj. württemberški cerkveni red; gl. op. 3], je Trubar uporabljal že leta 1562 v *Articulib* [*Articuli oli deili te prave, stare vere kersčanske*, v: ZD III 5–224]. – [Prim. Jonatan Vinkler, spremna študija v ZD III 615–617.]
- ⁴⁴ Prim. spredaj, 109, [op.] št. 11. [Kidrič tu navede iz poglavja o jutranjem bogoslužju ob praznikih: »Inu po sledni pridigi se imao ty ludi zveistu opominati, de bozih hyšnih ludy ž nih almožno ne pozabio.« 112b, ZD III 452.]

POJASNILA OB PREVODU

France Kidrič (1880–1950), zelo zaslužni raziskovalec protestantizma na Slovenskem v 16. stoletju (prim. Darko Dolinar, *France Kidrič*, *Stati inu obstati* 2, 2006/3-4, 260–266), se je leta 1919 habilitiral na univerzi na Dunaju z monografijo o Trubarjevi *Cerkovni ordningi* (1564). Preučil je izvod, ki je bil takrat še shranjen v Dresdnu in je bil hkrati edini znani izvod. Monografija z naslovom *Die protestantische Kirchenordnung der Slovenen im XVI. Jahrhundert* (Protestantski cerkveni red Slovencev v XVI. stoletju) je v knjižni obliki izšla leta 1919 v Heidelbergu v založbi Carl Winter's Universitätsbuchhandlung kot prvi zvezek znanstvene zbirke *Slavica*. Urejal jo je literarni in kulturni zgodovinar Matija Murko, takrat redni univerzitetni profesor v Leipzigu.

Kidrič je v monografiji o *Cerkovni ordningi* najprej podrobno bibliografsko opisal ohranjeni izvod, pojasnil še dodatna bibliografska vprašanja in razprl vpogled v naravo besedila (str. 1–27). Nato se je posvetil nastajanju cerkvenega reda protestantske Cerkve za Slovence (28–84). Prikazal je vnanje okoliščine, navedel, da so knjigo začeli tiskati v začetku novembra 1563, in predstavil (48–57) tudi zaplet, ki je povzročil ustavitev tiskanja in poseg v vsebino knjige. Razčiščevanje suma o primernosti nekaterih delov Trubarjevega besedila – tudi s stališča pravovernosti – je namreč begunec baron Ivan Ungnad, ki je v Urachu za izdajanje slovenskih in hrvaških knjig ustanovil tako imenovani Biblijski zavod, prenesel k württembersškemu vojvodi Krištofu in njegovim teologom. Po vojvodovi odločitvi so morali iz knjige izločiti ne samo naslovni list in Trubarjev nemški in slovenski predgovor, temveč tudi štiri kratke pridige ob Gospodovi večerji.

Zelo pomembni sta v monografiji IV. in V. poglavje, ki sta namenjeni raziskavi vsebinskega grajenja slovenskega cerkvenega reda. Prvo je podroben popis enot (poglavja, razdelki, navodila, nauki, pridige, molitve, zgledi itn.; od strani do strani) v *Cerkovni ordninki* in njihovega stvarnega razmerja do različnih cerkvenih redov na Nemškem in enot v njih (63–84). Dotlej so pisci o Trubarjevem cerkvenem redu le zelo posplošeno govorili o virih in Trubarjevem prevajanju ali prirejanju, niso pa se lotevali podrobnih primerjav. Temu pregledu, ki ima naslov *Indeks vsebine in virov* (IV. *Inhalts- und Quellenindex*) in primerjalno zajema tudi Trubarjevo malo agendo iz leta 1575 in Dalmatino agendo iz leta 1585, sledi poglavje *Notranja geneza* (V. *Innere Entstehungsgeschichte*, 85–122). V njem je Kidrič natančno razgrnil in komentiral pomene, namene, vzroke in posledice podatkov, kakršne je nanizal v IV. poglavju. S svojim izrisom oblikovanja knjige je sestavil temelj za ovrednotenje vsebine *Cerkovne ordninge* in tudi Trubarja kot organizatorja in teologa slovenske Cerkve. Prav zato je uredništvo revije izbralo za prevod ta del Kidričeve monografije.

V nadaljevanju knjige so še poglavja o jeziku (123–139), odnosih med več redakcijami in prevodi istega besedila (140–148) ter sklepnih ugotovitvah (149–153).

V prevodu so s številko med oglatima oklepajema označeni začetki strani v monografiji. Tri pike med oglatima oklepajema označujejo mesto, kjer prevod ne zajame dela izvirnika. Opombe pod črto, ki so v izvirniku številčene na vsaki strani posebej, so zbrane na koncu prevoda in oštevilčene tekoče. V besedilo in opombe so med oglatima oklepajema vstavljena nujna pojasnila ali dopolnila na podlagi Kidričevih navedb na drugih mestih v monografiji (npr. popolni naslovi tiskov). Navedki iz Trubarjevega slovenskega besedila so prevzeti iz znanstvene izdaje *Zbrana dela Primoža Trubarja* (okrajšava: ZD; urednik Igor Grdina; II. knjiga, 2003, uredila Fanika Krajnc Vrečko; III. knjiga, 2005, uredil Jonatan Vinkler). *Cerkovna ordninga* je natisnjena v III. knjigi (227–578; spremna študija: Jonatan Vinkler, *Slovenska protestantska veroizpoved in cerkveni red za vse dni v letu*, 605–644). Ob Kidričeve navedbe strani v izvirniku so med oglatima oklepajema dodane strani v ZD; to olajša bralcu vpogled v sobesedilo in sploh v Trubarjev cerkveni red.

Dušan Voglar